

Файзиева Дилафруз Шухратовна,
ТДИУ 3- курс докторанти

ЎЗБЕКИСТОН МИНТАҚАЛАРИДА ИСТИҚОМАТ ҚИЛАЁТГАН АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН БАНДЛИГИНИ ОШИРИШГА ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ ТАЪСИРИ

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ,
ПРОЖИВАЮЩЕГО В РЕГИОНАХ УЗБЕКИСТАНА

THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON THE EMPLOYMENT
OF THE POPULATION LIVING IN THE REGIONS OF UZBEKISTAN

Аннотация. Ушбу мақолада ҳозирги кунда мамлакатдаги аҳолини иш билан бандлиги, кенг маънода меҳнат ресурсларининг умумий қабул қилинган ҳуқуқлар ва ўз ихтиёри асосида меҳнат билан банд бўлишни таъминлайдиган жамият муносабатлари кўрсатилган. Ҳамда аҳоли даромадларини ошириш ва демографик жараёнларни тартибга солиш тизими такомиллаштирилган.

Калит сўзлар: иш билан бандлик, меҳнат бозори, меҳнат ҳуқуқлари, хусусий корхоналар, демографик жараён, аҳоли сони, ижтимоий эҳтиёжлар.

Аннотация: В статье рассматривается занятость населения в стране сегодня, общепризнанные права рабочей силы в самом широком смысле и социальные отношения, обеспечивающие занятость на добровольной основе. Также усовершенствована система увеличения доходов и регулирования демографических процессов.

Ключевые слова: занятость, рынок труда, трудовые права, частные предприятия, демографический процесс, население, социальные потребности.

Abstract. The article shows the employment of the population in the country today, the universally recognized rights of the labor force in the broadest sense and social relations that provide employment on a voluntary basis. The system for increasing income and regulating demographic processes has also been improved.

Keywords: employment, labor market, labor rights, private enterprises, demographic process, population, social needs.

КИРИШ

«Бандлик» тушунчасининг кўплаб таърифлари мавжуд. Ушбу тушунчанинг «кенг» ва «тор» талқинлари мавжуд бўлиб, кенг маънода, бу фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш ва уларни қоида тариқасида, даромад олиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий фойдали фаолиятдаги иштироки деб қараладиган бўлса, тор маънода фуқароларни иш билан бандлик даражасини ошириш билан боғлиқ иқтисодий фаолиятда иштирок этишига оид иқтисодий муносабатлар мажмуи бўлиб ҳисобланади.

Шунга қарамай, иш билан бандлик меҳнат бозорининг алоҳида қисмини – ижтимоий ишлаб чиқаришда қатнашадиган меҳнатга лаёқатли аҳолини тавсифлайди. Иш билан

банд аҳоли таркибига давлат корхоналарида, муассаса ва ташкилотларда, барча турдаги корхоналарда, хусусий корхоналарда ва жамоавий мулк шаклидаги корхоналарда, фермер хўжаликларида ишлайдиган, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланадиган шахслар кирази. Бироқ шундай бўлишига қарамасдан, аҳолини иш билан бандлигини ошириш бевосита иқтисодий-ижтимоий ҳамда демографик жараёнларнинг ривожланиш ҳолатига ҳам боғлиқ.

Демографик жараён – бу аҳолининг кўпайишига, унинг ёши-жинси таркибидаги ўзгаришларга бевосита таъсир кўрсатадиган ҳар қандай ҳодисанинг вақт ва маконда ривожланишини акс эттирувчи ҳодисалар мажмуидир. Демографик жараёнларни таҳлил қилишда биз аҳолининг табиий кўпайиши, туғилиш ва ўлим кўрсаткичларини, аҳоли миграцияси, аҳолининг ёш гуруҳлари бўйича кўрсаткичларни таҳлил қилиб чиқамиз. Муайян демографик жараёнлар аҳоли кўпайиши ва унинг динамикаси билан турли даражада боғлиқ бўлади.

Демографик жараёнлар ҳам меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги даражасини оширишда жамиятнинг яширин имкониятга эга меҳнатга лаёқатли ҳар бир аъзосининг иш билан бандлигини оширишда бирдек муҳим ҳисобланади. Айниқса, иш билан бандлик соҳасида давлат сиёсатини ишлаб чиқишда мамлакатдаги демографик жараёнларни ўрганиш муҳим. Шу билан бирга меҳнат бозорини тор маънода ўрганиш, асосан, рўйхатга олинган ишсизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва ишга жойлаштиришга йўналтирилган тор сиёсатни ҳам кўзда тутати. Бундай сиёсат фойдали, аммо у ишсизларнинг макроиқтисодий муаммоларини ҳал этмайди.

Мамлакатимиз аҳолисининг минтақалар кесимидаги ўсишини кўриб чиқадиган бўлсак, ўрганилаётган 2005 ва 2019 йиллар давомида аҳоли сонининг ўзгариши 120,9 фоизни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, 2005 йилда мамлакатимиз аҳолиси сони 26312,7 минг кишини ташкил этган бўлса, 2019 йилда бу кўрсаткич 33905,2 минг кишига етганлигини кўришимиз мумкин (1-жадвал). Яна шунини айтиш керакки, мамлакатимиз аҳолисининг табиий кўпайиши мустақиллик йилларининг бошида яъни 1991 йилда 28,1 промиллни ташкил этган бўлса, 1995 йилда бу кўрсаткич 23,2 промиллега, 2000 йилда 15,8 промиллега, 2005 йилда 14,9 промиллега, 2010 йил 17,2 промиллега, 2015 йилда 18,6 промиллега, 2018 йил 18,4 промиллега ва 2019 йилда эса 19,2 промиллега тенг бўлганлигини кўришимиз мумкин.

Ушбу таҳлилдан шунини кўришимиз мумкинки, Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг табиий ўсиш кўрсаткичи 2005 йилга қадар камайиб борганлигини кўрсатади. Бироқ, шундай бўлсада мамлакатимиз аҳолисининг табиий кўпайиш кўрсаткичи ҳали ҳам 1991 йилдаги кўрсаткичдан сезиларли даражада кам эканлиги кўриш мумкин. Мамлакатимиз аҳолисининг тадрижий кўпайишини кузатадиган бўлсак, 1991 йилдан 2019 йилгача бўлган оралиқда энг паст табиий кўпайиш кўрсаткичи 2001 йилда 15,1 промиллега тенг бўлганлиги лекин аҳолининг механик ҳаракати яъни кўчиб кетганлар ва кўчиб келганлар ўртасидаги фарқ салбий натижага эга бўлиб келганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, 1993 йилда мамлакатдан кўчиб кетганлар сони кўчиб келганлар сонига қараганда 138914 кишига кўп бўлганлигини ва 2004 йилда бу кўрсаткич 101608 кишига тенг бўлганлигини кўриш мумкин. Шундай бўлсада сўнги йилларда мамлакатимиздан кўчиб кетаётганлар сони бир мунча камайиб бораётганлигини кузатишимиз мумкин.

Таҳлиллардан шунини кўриш мумкинки, мамлакат аҳолисининг кўпайиш кўрсаткичи бевосита мамлакатдаги ялпи ички маҳсулот миқдорининг ортишига боғлиқ бўлиб ҳисобланади. Жумладан ушбу икки кўрсаткич ўртасидаги корреляцион боғлиқлик 0,96

га тенглиги маълум бўлди. Бу эса аҳоли сонининг ортиши ушбу ҳудуддаги иқтисодий ўсиш кўрсаткичларига боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Мамлакат минтақаларида аҳоли сонининг кўплиги бўйича ва табиий кўпайиш кўрсаткичи энг юқори бўлган минтақалар булар, Самарқанд вилояти ва Фарғона вилоятларидир. Аҳоли зичлиги жиҳатидан энг юқори кўрсаткич Тошкент шаҳри ва Фарғона вилоятларини ташкил этмоқда. Ушбу ўтказилган таҳлиллардан шуни кўриш мумкинки, минтақа иқтисодиётини ривожлантириш бевосита аҳолини иш билан бандлигининг ортишига ва шу минтақадаги аҳоли сонининг ортишига олиб келишини кузатишимиз мумкин. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мамлакат иқтисодиётининг ўсиши ва иқтисодий кўрсаткичларнинг ошиб бориши яъни мамлакат ялпи ички маҳсулотининг кўпайиб бориши бевосита мамлакатдаги аҳоли сонининг ҳам ортишига олиб келади ва аксинча, агарда мамлакатда иқтисодий барқарорлик бўлмаса ва илпи ички маҳсулот миқдори кўпаймаса ушбу мамлакатдаги аҳолининг ортиши ҳам секинлашади.

Ўзбекистон аҳолисининг демографик ривожланиш жараёнларини таҳлил қилар эканмиз, бевосита мамлакатдаги табиий кўпайиш кўрсаткичларини таҳлил қилиб чиқишимиз ўринли бўлиб ҳисобланади. Таҳлиллар шуни кўрсатадики 1-жадвалга кўра минтақалардаги аҳолининг табиий кўпайиш кўрсаткичлари йиллар давомида турлича бўлганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, мамлакатимиз мустақилликка эришган даврдан бошлаб аҳолининг табиий кўпайиш кўрсаткичи турли йилларда турлича кечганлигини кўришимиз мумкин. Мустақиллик йилларининг илк йиллари яъни 1991 йилда туғилганлар сони 723420 кишини ташкил этган бўлса, айти йилда ўлганлар сони мамлакат бўйича 130294 кишини ташкил этган. Шу йили табиий кўпайиш кўрсаткичи 593126 кишини ташкил қилган бўлса, минтақалар кесимида ушбу кўрсаткич даражаси сақланиб қолган ҳудудлар Самарқанд вилояти, Фарғона вилояти ва Қашқадарё вилоятлари хиссасига тўғри келган бўлса, табиий кўпайиш кўрсаткичи энг паст бўлган минтақалар сифатида Сирдарё вилояти, Навоий вилояти ва Жиззах вилоятлари эгаллаб турган бўлиб, ушбу ҳудудлар ҳудудий жиҳатдан катта ҳудудни ташкил этишига қарамай, мазкур ҳудудлардаги аҳоли сонининг ўсиши бир мунча секин кечаётганлигини кўришимиз мумкин. Яна шуни айтиб ўтиш керакки, ушбу минтақалардаги табиий кўпайиш кўрсаткичи барча йилларда бир хилликни сақлаб келган бўлиб, 2019 йил якунига келиб ҳам мамлакатдаги табиий кўпайиш кўрсаткичи энг юқори минтақа Самарқанд вилояти бўлиб қолмоқда.

Шу билан бирга аҳоли сони кам ва табиий кўпайиш кўрсаткичи паст бўлган минтақа сифатида Сирдарё вилоятини айтиш мумкин. Яна шуни айтиш керакки, табиий кўпайиш йиллик кўрсаткичи бўйича 1991 йилдаги кўрсаткичидан фақатгина 2019 йилга келибгина ортганлигини кўришимиз мумкин, ваҳоланки 2019 йил якуни бўйича аҳоли сони 1991 йилга нисбатан 60,6 фоизга ортиқ бўлганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу жадвал таҳлилларидан шуни айтиш мумкинки, мамлакатимиздаги аҳоли сонининг ортиши ҳам аҳолининг умумий сонига нисбатан қаралганда бир мунча камайиб бораётганлигини кузатишимиз мумкин. Бу эса оиладаги фарзандлар сонининг камайиб бораётганлиги ва қишлоқ ҳамда шаҳарлардаги оилалар фарзандлари сонининг деярли тенглашиб бораётганлигини кўрсатади.

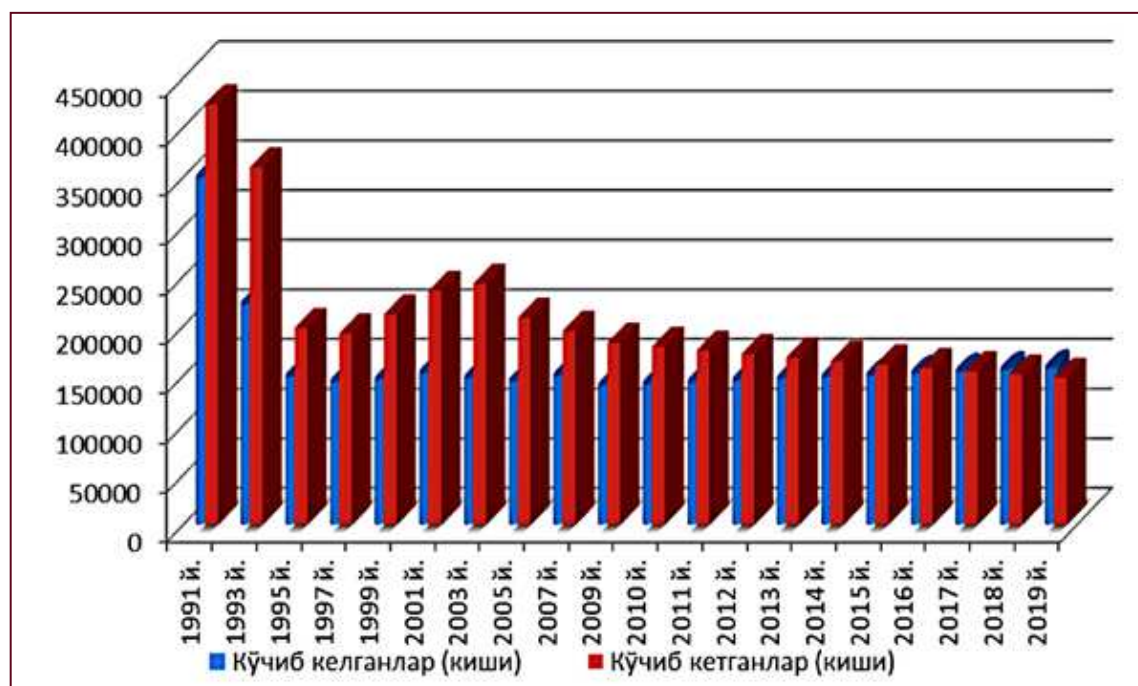
Мамлакатимиздаги демографик вазиятни таҳлил қилар эканмиз биринчи галда аҳолининг механик ҳаракатини, яъни бир йил давомида мамлакатимизга кўчиб келганлар ҳамда кўчиб кетганлар сонини таҳлил қилишни ҳам назардан четда қолдирмаслик лозим. Мустақиллик йилларининг илк йилларидан бошлаб, мамлакатимиздаги механик ҳаракат кўрсаткичлари яъни кўчиб келганлар ҳамда кўчиб кетганлар ўртасида сальдо

1 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг тадрижий ўсиши (минг киши) (йил охирига)*

Минтақалар	2005 йил	2006 йил	2007 йил	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2019 й. 2005 й. нисбатан ўсиши %
Ўзбекистон Республикаси	26312,7	26663,8	27072,2	27533,4	28001,4	29123,4	29555,4	29993,5	30492,8	31022,5	31575,3	32120,5	32656,7	33255,5	33905,2	128,9
Қорақалпоғистон Республикаси	1571,9	1582,7	1595,4	1615,7	1632	1680,9	1692,8	1711,8	1736,5	1763,1	1791,1	1817,5	1842,3	1869,8	1898,3	120,8
вилоятлар:																
Андижон	2375,9	2409,8	2451,2	2499,9	2549,1	2672,3	2714,2	2756,4	2805,5	2857,3	2910,5	2962,5	3011,7	3066,9	3127,7	131,6
Бухоро	1525,9	1545,1	1566,1	1588,8	1612,5	1683,8	1707,4	1729,7	1756,4	1785,4	1815,2	1843,5	1870,2	1894,8	1923,9	126,1
Жиззах	1051,4	1064,7	1079,5	1098,3	1116,8	1166,7	1186,6	1205	1226,8	1250,1	1276,1	1301	1325	1352,4	1382,1	131,5
Қашқадарё	2420,4	2462,2	2509,4	2563,6	2616,1	2722,9	2777,8	2831,3	2895,3	2958,9	3025,6	3088,8	3148,4	3213,1	3280,4	135,5
Навоий	812,7	819,5	829	839,3	851,6	873	881,2	888,4	901,1	913,2	927,9	942,8	958	979,5	997,1	122,7
Наманган	2103,6	2134,5	2174,3	2217,2	2258,5	2379,5	2420,6	2458,7	2504,1	2554,2	2603,4	2652,4	2699,6	2752,9	2810,8	133,6
Самарқанд	2907,5	2955,5	3003,4	3061,6	3119	3270,8	3326,2	3380,9	3445,6	3514,8	3583,9	3651,7	3720,1	3798,9	3877,4	133,4
Сурхондарё	1925,1	1957,8	1992,1	2033,8	2075	2175,1	2218,9	2260,6	2308,3	2358,3	2411,5	2462,3	2514,2	2569,9	2629,1	136,6
Сирдарё	676,9	684,3	693	703,4	714,4	727,2	739,5	750,6	763,8	777,1	790,6	803,1	815,9	829,9	846,3	125,0
Тошкент	2468	2492,5	2522,4	2552,6	2585,9	2644,4	2671	2695,7	2725,9	2758,3	2794,1	2829,3	2861,2	2898,5	2941,9	119,2
Фарғона	2878,9	2920,3	2972,2	3022,1	3074,6	3229,2	3280,8	3329,7	3386,5	3444,9	3505,3	3564,8	3620,2	3683,3	3752	130,3
Хоразм	1453,9	1477,8	1504,2	1530,8	1561,6	1601,1	1629,1	1653,8	1684,1	1715,6	1746,9	1776,7	1805	1835,7	1866,5	128,4
Тошкент ш.	2140,6	2157,1	2180	2206,3	2234,3	2296,5	2309,3	2340,9	2352,9	2371,3	2393,2	2424,1	2464,9	2509,9	2571,7	120,1

* М а н б а: Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси аҳолисining механик ҳаракати.

2018 йилга қадар манфий кўрсаткичга эга бўлиб келган. Бу ҳам авваламбор мамлакатимиздаги иқтисодий ислохотлар ва аҳоли бандлигини ошириш бўйича амалга оширилиши лозим бўлган ишларнинг кўп эканлигидан далолат берар эди. 2018 йилга келиб ташқи миграция сальдоси ижобий томонга ўзгарди. (1-расм) Мамлакатимиздаги демографик жараёнларни таҳлил қилар эканмиз яна бир жиҳат, яъни аҳолининг ёш гуруҳлари бўйича таркибини ҳам кенгроқ ўрганишимиз лозим бўлади. Аҳолининг ёш гуруҳлари бўйича таркибини таҳлил қилишдан асосий мақсад, авваламбор мамлакатимиз аҳолисining қанча қисми қандай ёш гуруҳларига тааллуқли эканлигини аниқлаш бўлса, кейингиси таҳлиллар натижасида аҳоли бандлигининг айрим жиҳатлари яъни аҳоли бандлигини ошириш бўйича асосли таклифлар беришдан иборат.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абдурахманов К.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик, ТДИУ. 2019 йилда иш ўринлари яратиш дастури ва Ўзбекистон Республикаси аҳолисini иш билан бандлигини ошириш. <https://mehnat.uz>.
2. stat.uz маълумотлари асосида муаллиф таҳлили.
3. 2016 йилда ишчи ўринлари яратиш дастури ва Ўзбекистон Республикаси аҳолисini иш билан бандлигини ошириш. <https://mehnat.uz>.
4. 2017 йилда ишчи ўринлари яратиш дастури ва Ўзбекистон Республикаси аҳолисini иш билан бандлигини ошириш. <https://mehnat.uz>.
5. Абдурахмонов К.Х., Зокирова Н.К. Замоनावий шароитларда инновацион иш ўринлари бандликнинг самарали ва муносиб шакли/ «Замоनावий фан имконияти» XXII халқаро илмий конференция материаллари. (Липецк ш., РФ, 28 март 2016 й.). И.Ю. Левин таҳр. ост. –Липецк: ООО «Максимал инфорацион технология». 2016. (б. кўрсатиш);
6. Рахимова Д.Н., Курбонов Ф.М. Бошқарув кадрларининг профессионаллигини ошириш йўли // Замоनावий фан ривожланишидаги векторлар. 2016. №1(3). –153-156 б; Тоиров С.О. Иқтисодий таълимнинг инсон капитали билан ўзаро боғлиқлиги / «Замоनावий фан: долзарб муаммолари ва уларни ечиш йўллари» XIX халқаро илмий конференция материаллари. – Липецк: 2015. 94–96-б.

Хайдаров Хайрулла Ғуламович,
ТДИУ мустақил изланувчиси

ИҚТИСОДИЁТДА ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К РЕАЛИЗАЦИИ СТРУКТУРНЫХ
ИЗМЕНЕНИЙ В ЭКОНОМИКЕ

AN INNOVATIVE APPROACH TO IMPLEMENTING
STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY

Аннотация. Ушбу тезисда иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида турли хил мулкчилик шаклида фаолият юритувчи тармоқларнинг иқтисодий, техник-технологик, молиявий, ижтимоий ҳамда инновацион ривожлантириш, ишлаб чиқариш тармоқларини ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжлардан келиб чиқиб, иқтисодий бозор тизимида ишлаш муҳитини яратиш бўйича фикрлар билдирилган.

Таянч иборалар: модернизация, диверсификация, инновация, реструктуризациялаш, бизнес, молия, молиявий-иқтисодий, акциядорлик, холдинг, сифат менежменти, концепция.

Аннотация. В данной диссертации выражены взгляды на экономическое, техническое, технологическое, финансовое, социальное и инновационное развитие отраслей, действующих в различных формах собственности, в контексте модернизации и диверсификации экономики, создания среды в экономической рыночной системе, основанной на социально-экономических потребностях.

Ключевые слова: модернизация, диверсификация, инновации, реструктуризация, бизнес, финансы, финансово-экономические, акции, холдинг, управление качеством, концепция.

Abstract. This thesis expresses views on the economic, technical, technological, financial, social and innovative development of industries operating in various forms of ownership in the context of modernization and diversification of the economy, the creation of an environment in the economic market system based on socio-economic needs.

Key words: modernization, diversification, innovation, restructuring, business, finance, financial and economic, stock, holding, quality management, concept.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида турли хил мулкчилик шаклида фаолият юритувчи тармоқларнинг ички ишлаб чиқариш муносабатларини шакллантириш, уларни замонавий ахборот технологиялари асосида қайта тузиш, таркибий ўзгаришларга инновацион ёндашувни талаб қилади. Чунки, ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжлардан келиб чиқиб таркибий ўзгаришлар уларни янги фаолият шароитларига ундайди.

Бугунги кунда, иқтисодий адабиётларда таркибий ўзгаришларнинг ягона таснифи мавжуд эмас. Бу борада, кўплаб иқтисодчи олимлар турлича фикрлар билдиришган. Жумладан, О.В.Вишневская таркибий ўзгаришлар қилиш жараёнини бирлашиш-қўшилиш,